

СПІЛКУВАННЯ ЯК КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ
І ФЕНОМЕН КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ ДИТИНИCOMMUNICATION AS A COMMUNICATIVE ACTIVITY
AND THE PHENOMENON OF THE CHILD'S COMMUNICATIVE SKILLS

У статті детально аналізується стан вивченості досліджень у сфері проблеми спілкування, насамперед, мовленнєвого як основного шляху до формування феномена комунікативних умінь дитини й пропонуються напрями подальшого вивчення проблеми.

Приділено увагу важливості взаємодії дитини з дорослими (ставлення до маленької людини як до особистості з боку дорослих, врахування останніми рівня сформованості комунікативної потреби дитини) як вирішальному фактору становлення соціального спілкування дитини.

Наголошено на важливій ролі педагога і стилі його спілкування з дітьми, що відображається в міжособистісних стосунках дітей та психологічному мікрокліматі цілої групи.

У цій роботі приділена увага таким поняттям, як «комунікаційні компетенції» та «комунікаційні вміння». Звернуто увагу на їх трактування різними авторами.

У статті вказано на компоненти в структурі спілкування:

1. Предмет спілкування – інша людина, партнер по спілкуванню як суб'єкт.
2. Потреба в спілкуванні – прагнення людини до пізнання й оцінки інших людей, а через них – до самопізнання.
3. Комунікативні мотиви – цілі спілкування.
4. Дії спілкування – одиниця комунікативної діяльності, цілісний акт, адресований іншій людині і спрямований на нього як на свій об'єкт. Дві основні категорії дій спілкування – ініціативні акти й основні дії.
5. Завдання спілкування – мета, на досягнення якої в цих конкретних умовах націлені різноманітні дії, що здійснюються в процесі спілкування. Мотиви і завдання спілкування можуть не збігатися.
6. Засоби спілкування – операції, за допомогою яких здійснюються дії спілкування.
7. Продукти спілкування – явища матеріального і духовного характеру, що створюються в результаті спілкування.

Ключові слова: спілкування, комунікативна діяльність дитини, комунікативні компетенції, комунікація, комунікативні вміння дитини.

The article analyzes in detail the state of study of research in the sphere of communication, first of all, speech, as the main way to the formation of the phenomenon of communicative skills of the child, and offers directions for further study of the problem.

Attention is paid to the importance of the interaction of the child with adults (the attitude towards the young person as an adult person, taking into account the last level of the child's communicative needs) as a decisive factor in the development of social communication of the child.

The importance of the teacher and the style of his communication with children is emphasized, which is reflected in the interpersonal relationships of children and in the psychological microclimate of the whole group.

This paper focuses on concepts such as "communication competencies" and "communication skills". Attention is drawn to their interpretation by different authors.

The article describes the components in the communication structure, namely:

1. The subject of communication – another person, a partner in communication as a subject.
2. The need for communication – the desire of a person to know and evaluate other people, and through them – to self-knowledge.
3. Communicative motives are the goals of communication.
4. Communication actions – a unit of communicative activity, a holistic act addressed to another person and directed at him as his object. The two main categories of communication actions are initiative acts and basic actions.
5. Communication task – a goal to which in these particular conditions various actions that are carried out in the communication process are directed. The motives and tasks of communication may not coincide.
6. Communication means – operations by which communication activities are carried out.
7. Products of communication – phenomena of material and spiritual nature that are created as a result of communication.

Key words: communication, communicative activity of the child, communicative competences, communication, communicative skills of the child.

УДК 372.3:373.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-1.39>

Гончарук О.М.,
заслужена артистка України,
доцент з наказу
кафедри музичного мистецтва
Київського національного університету
культури і мистецтв

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Людина – соціальна істота. Вона з моменту входження в життя знаходиться в спілкуванні з оточуючими людьми – з родиною, лікарями, вихователями та ін. Ступінь залучення індивіда в суспільство і співробітництва постійно зростає – від емоційного контакту з матір'ю до особистісного спілкування з іншими членами сім'ї, групою в садку, школі, виші, робочому колективі та ін. Ця обставина визначає потенційну безперервність спілкування як необхідної умови життєдіяльності. Потреба в спілкуванні – одна з найважливіших потреб. Спілкування встановлює спільність між людьми, регулює їх колективну діяльність, є най-

важливішим чинником розвитку свідомості окремої людини, служить самовизначенню особистості. Спілкування – це взаємодія людей, об'єднаних установкою на узгодження зусиль для досягнення загального результату.

Мета статті. Водночас парадоксальною є ситуація вивченості спілкування як такого, адже спілкування, мова – проблеми, практично настільки ж давні, як сама психологія, але водночас найменш розроблені. Особистісний високий рівень комунікативності забезпечує успішну адаптацію в соціальному середовищі, і звідси витікає практична значущість завдання формування комунікативних умінь із раннього дитинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У психології «спілкування» традиційно розглядається як найважливіший фактор формування особистості дитини, що сприяє самопізнанню і самооцінці в широкому контексті соціальної взаємодії (Л.С. Виготський, А.Н. Леонтьєв, В.С. Мухіна, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін та ін.). К. Герген, переосмислюючи знамениту фразу Декарта, пропонує новий її варіант, підкреслюючи важливість спілкування: «*Ми спілкуємося, отже, я існую*» [17]. «Спілкування – це процес взаємодії партнерів, у процесі якого розвиваються, виявляються і формуються певні відносини між ними, кожного партнера до самого себе і до спільної діяльності» [16, с. 13–14]. Б.Ф. Ломов називає спілкування «найважливішою детермінантою всієї системи психічного» [9, с. 248]. Без наявності зворотного зв'язку повноцінне спілкування неможливе, й важливо, щоб уже з раннього дитинства дитина не була замкненою, роблячи своїм пріоритетом монологічне спілкування, що В.І. Кабрін вельми вдало називав «інтракомунікацією» [4]. Теза про вирішальну роль спілкування в психічному розвитку дитини була розроблена Л.С. Виготським, який підкреслював, що «психологічна природа людини представляє сукупність людських відносин, перенесених всередину, які стали функціями особистості і формами її структури» [2].

Приділяють значну увагу цій проблемі й вітчизняні дослідники доби незалежності, хоча варто зауважити, що основні методологічні засади, викладені вище, тут в основному зберігаються. Українські дослідники останніх років акцентують на національному характері сучасного наукового пошуку. Так, наприклад, у статті М.В. Палагнюк розглядається проблема громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [10]. Варто також виділити концептуальну статтю О. Сухомлинської «Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття» [14]. Водночас українські дослідники схильні до конкретизації та деталізації загальноприйнятих у світовій педагогіці положень. Так, В. Радул розглядає питання про розвиток особистості в процесі соціалізації [11]. Л. Берзіна, теж зробивши об'єктом своєї уваги процес соціалізації й розвитку особистості, прагне розкрити в цій ситуації роль школи [1]. Характерна також розвідка М. Савченко «Особливості комунікативної активності дітей старшого дошкільного віку», в якій розглянуто рівні комунікативної активності дітей старшого дошкільного віку в їх спілкуванні з вихователем та визначено фактори формування їхньої комунікативної активності [12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Саме мовленнєва комунікація як один із найважливіших чинників цього процесу часто залишається поза увагою. Але ж

при недостатньому спілкуванні темп розвитку мови дитини сповільнюється. Відхилення в розвитку мови погано впливають на психічний розвиток дошкільника, ускладнюють спілкування з оточуючими, гальмують пізнавальні процеси і перешкоджають формуванню повноцінної особистості. Спілкування досить складно організоване з точки зору його структури. Тут виділяють предмет спілкування, комунікативну потребу та її психологічні мотиви, одиниці спілкування, його продукти тощо. Зміст структурних компонентів спілкування змінюється, удосконалюються його засоби, основним з яких згодом стає мова. Але усе ще мало уваги приділяється тій обставині, що комунікативні вміння – це частина культури мовлення дошкільнят, усвідомлене засвоєння ними виразно-образотворчих засобів мови та їх правильне використання в процесі встановлення відносин між людьми.

Виклад основного матеріалу. Мова, згідно з концепціями психологів, – найважливіша психічна функція людини, вона виступає як універсальний засіб спілкування, безпосередня дійсність мислення, організаційний імпульс багатьох дій. Встановлено, що такі психічні процеси, як увага, пам'ять, сприйняття, мислення, уява тощо, опосередковані саме мовою.

У діяльності дітей спілкування широко присутнє, й воно впливає на психічно-мовленнєвий розвиток дитини, формує її особистість загалом.

Вирішальними факторами становлення соціального спілкування дитини виступають: її взаємодія з дорослими, ставлення до неї як до особистості з боку дорослих, врахування останніми рівня сформованості комунікативної потреби дитини.

Стереотипи поведінки, засвоєні дитиною в сім'ї, застосовуються нею і в спілкуванні з однолітками. А багато якостей, прищеплених особистості в дитячому колективі, привносяться нею в сім'ю. Стосунки дошкільника з іншими дітьми теж істотно визначаються характером його спілкування у дитсадку з вихователем. Ціннісні установки педагога і стиль його спілкування з дітьми відбиваються в міжособистісних стосунках дітей, психологічному мікрокліматі цілої групи. Особливе значення має успішність розвитку стосунків з однолітками. В умовах нормального розвитку спостерігається гармонія між формуванням спілкування і розвитком особистості дитини.

Останнім часом, поряд із терміном «спілкування», широке поширення набув термін «комунікація». Комунікація – це процес двостороннього обміну інформацією, що веде до взаєморозуміння, спілкування. Але все ж необхідно пам'ятати, що тут є певний нюанс. Комунікація – це вміння спілкуватися, навички спілкування з людьми різного віку, різних рівнів освіти і культури, з різним життєвим досвідом та комунікативними здібностями.

Нині часто зустрічається також словосполучення «комунікативні компетенції». Комунікативна компетенція – це оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності, використання мови в різних ситуаціях спілкування, відповідних психологічним особливостям дітей. Можна сказати, що це сукупність знань, умінь і навичок, необхідних людині для спілкування.

Комунікативні вміння як феномен комунікативної культури дитини, яка реалізується в ситуації спілкування, докладно розглядаються О.А. Веселковою. З іншого боку, є цілий напрям (Я.Л. Коломінський, Н.А. Лемаксіна, Л.Я. Лозован, М.Г. Маркіна, А.В. Мудрик, Є.Г. Савіна та ін.), що розглядає комунікативні вміння як групу умінь, що характеризують особистість дитини, які необхідні для реалізації міжособистісної взаємодії.

Першими дослідниками комунікативних компетенцій були Р.Т. Белл, М.А. Гвенцадзе, З.І. Шмідт та ін. Так, наприклад, М.А. Гвенцадзе вкладає в термін «комунікативні компетенції» здатність побудови, розуміння і правильного використання типів тексту відповідно до мовного етикету конкретного мовного колективу і конкретної ситуації [3, с. 3]. У монографії К.Ф. Сєдова звернуто увагу на важливість у процесі розгляду проблеми комунікативних компетенцій не тільки щодо ефективного мовного спілкування, але також і щодо засвоєння соціокультурних норм певного етносу [13, с. 23]. У монографії В.І. Тесленка та С.В. Латинцева підкреслено утилітарний аспект комунікативних компетенцій: коли вони добре розвинені, людина може використовувати їх для вирішення проблемних ситуацій [15, с. 39]. Відповідно до цього визначення можна розглядати комунікативні компетенції як синонім комунікативних навичок (умінь), хоча однозначної думки в науковому співтоваристві із цього приводу досі немає. Ми будемо дотримуватися позиції, відповідно до якої ці слова можуть виступати синонімами. Таким чином, комунікативні вміння (навички) і спілкування нерозривно пов'язані, будучи особливо важливими етапами становлення особистості дитини.

Особливий інтерес для нас становлять фундаментальні роботи минулих років, присвячені особливостям спілкування дітей дошкільного віку (Т.А. Антонова, В.Н. Давидовіч, Р.І. Дерев'янка, Е.Е. Кравцова, М. І. Лісіна, Т.А. Рєпіна, А.Г. Рузьська). У дошкільній педагогіці домінує точка зору, за якою «спілкування» і «комунікативна діяльність» розглядаються як синоніми, причому, як зазначає М.І. Лісіна, спілкування дошкільнят із дорослими веде до серйозних зрушень у комунікативної діяльності [7; 8]. Зокрема, М.І. Лісіна справедливо виділяє в структурі спілкування такі компоненти:

1) *предмет спілкування* – інша людина, партнер по спілкуванню як суб'єкт;

2) *потреба в спілкуванні* – прагнення людини до пізнання й оцінки інших людей, а через них – до самопізнання;

3) *комунікативні мотиви* – цілі спілкування;

4) *дії спілкування* – одиниця комунікативної діяльності, цілісний акт, адресований іншій людині і спрямований на нього як на свій об'єкт. Дві основні категорії дій спілкування – ініціативні акти і основні дії;

5) *завдання спілкування* – мета, на досягнення якої в цих конкретних умовах направлені різноманітні дії, що здійснюються в процесі спілкування. Мотиви і завдання спілкування можуть не збігатися між собою;

6) *засоби спілкування* – операції, за допомогою яких здійснюються дії спілкування;

7) *продукти спілкування* – явища матеріального і духовного характеру, що створюються в результаті спілкування.

Як ми бачимо, структура спілкування вельми складна, і очевидно, що для дитини, котра тільки вивчає мову, вона виглядає складніше. М.І. Лісіна зазначає також, що спілкування для дитини – це «активні дії», за допомогою яких дитина прагне передати іншим і отримати від них певну інформацію, встановити з оточуючими необхідні їй емоційно забарвлені відносини і погоджувати свої дії з оточуючими, задовольняти свої матеріальні і духовні потреби. Авторка виділяє у сфері спілкування з дорослими експресивно-мімічні, предметно-дієві і мовні засоби. У контактах з однолітками дитина використовує ті ж три категорії й до початку оформлення спілкування, тобто до трьох років, вона практично вже володіє ними. Авторкою зазначено також, що у молодших дошкільнят провідне становище займають виразні і практичні операції, проте мірою наближення до старшого дошкільного віку мова виступає на передній план і займає положення провідної комунікативної операції [6; 7; 8].

А.Н. Леонтьєвим запропонована концептуальна структура діяльності: діяльність – дія – операція. З огляду на це, комунікативні вміння розглядаються як її операційний компонент [5]. Своєю чергою, Б.Ф. Ломов виділив залежно від їх ролі трихномічний варіант функцій комунікативних умінь: інформаційно-комунікативна, регулятивно-комунікативна і афективно-комунікативна. За Ломовим, група інформаційно-комунікативних умінь – це вміння вступати в процес спілкування (висловлювати прохання, вітання, поздоровлення, запрошення, ввічливе звернення); вміння орієнтуватися в партнерах та ситуаціях спілкування (почати говорити зі знайомим і з незнайомою людиною; дотримуватися правил культури спілкування у відносинах з однолітками і дорослими); співвідносити засоби вербального і невербального спілкування (вживати слова і знаки ввічли-

вості; емоційно і змістовно виражати думки, використовуючи жести, міміку, символи; отримувати і постачати інформацією про себе та інших; користуватися малюнками, таблицями, схемами, групувати матеріал, що міститься в них). Група регулятивно-комунікативних умінь складається з умінь узгоджувати свої дії, думки, установки з потребами товаришів по спілкуванню (здійснення само- і взаємоконтролю навчальної та трудової діяльності, обґрунтування спільно виконуваних завдань та операцій у певній логічній послідовності, визначення порядку і раціональних способів виконання спільних навчальних завдань), вміння довіряти, допомагати і підтримувати тих, із ким спілкуєшся (допомагати потребуючим допомоги, поступатися, бути чесними, не ухилятися від відповідей, говорити про свої наміри, давати поради і слухати відповіді інших, довіряти інформації, одержаній від свого товариша по спілкуванню, дорослого, педагога), вміння застосовувати свої знання та індивідуальні вміння при вирішенні спільних завдань (використовувати мову, музику, рух, графічну інформацію для виконання завдань із загальною метою, для фіксування й оформлення результатів своїх спостережень, цілеспрямованого користування художньою літературою), вміння оцінювати результати спільного спілкування (оцінювати себе та інших, приймати правильні рішення, висловлювати згоду і незгоду, схвалення і несхвалення). Група афективно-комунікативних умінь ґрунтується на вміннях дітей ділитися своїми почуттями, інтересами, настроєм із партнерами по спілкуванню, проявляти чуйність, співпереживання до партнерів по спілкуванню, оцінювати емоційну поведінку один одного [9].

Висновки. Таким чином, ми можемо сформулювати такі висновки:

- по-перше, доводиться констатувати, що стан вивченості проблеми стосовно дошкільного віку можна оцінити не надто оптимістично: в психолого-педагогічній літературі багато аспектів формування комунікативних умінь залишаються малорозробленими. Зокрема, неповністю розкриті зміст комунікативних умінь, критерії та показники їх сформованості в дітей дошкільного віку, не визначені послідовність включення дошкільнят у процес їх формування, форми організації позаосвітньої діяльності; є й протиріччя між визнанням значущості комунікативних умінь у вихованні та нерозробленістю педагогічних технологій і методик;
- по-друге, з огляду на багатовимірність процесу спілкування його функції можна класифікувати за різними підставами. Однак у всіх наведених класифікаціях виділяються регулююча й інформаційна

функції, це викликано тим, що провідним засобом спілкування є мова, якій притаманні, насамперед, саме ці функції;

- по-третє, комунікативні вміння треба формувати в процесі різних видів діяльності, головним з яких є розвиток мови, без якого неможливий процес комунікації;

- по-четверте, беручи до уваги вікові особливості дітей, необхідно підібрати такі види зразків усної творчості й літератури, за яких формування комунікативних умінь здійснювалося б найбільш успішно.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Берзіна Л. Школа і соціалізація особистості. *Завуч*. 2005. № 35. С. 19–21.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 2. Москва : Педагогика, 1982. 504 с.
3. Гвенцадзе М.А. Коммуникативная лингвистика и типология текста. Тбилиси, 1986. 315 с.
4. Кабрин В.И. Транскоммуникация и личностное развитие. Томск : Изд-во Том. ун-та, 1992. 256 с.
5. Леонтьев А.А. Слово в речевой деятельности. Некоторые проблемы общей теории речевой деятельности. Москва : Наука, 1965. 245 с.
6. Лида Л.В. Специфика общения в сюжетно-ролевых играх: Старший дошкольный возраст. *Дошкольное воспитание*. 1981. № 5. С. 34–36.
7. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка. Москва : Институт практической психологии, Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. 384 с.
8. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. Москва : Педагогика, 1986. 144 с.
9. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва : Наука, 1984. 444 с.
10. Палагнюк М.В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 7–13.
11. Радул В. Соціалізація й розвиток особистості. *Шлях освіти*. 2006. № 2. С. 7–13.
12. Савченко М. Особливості комунікативної активності дітей старшого дошкільного віку. *Теорія і методика виховання. Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2009. № 1.7. С. 52–55.
13. Седов К.Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. Москва : Лабиринт 2004. 320 с.
14. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття. *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 6–12.
15. Тесленко В.И., Латынцев С.В. Коммуникативная компетентность: формирование, развитие, оценивание. Красноярск : ГПУ, 2007. 255 с.
16. Чернова Г.Р., Слотина Т.В. Психология общения. Санкт-Петербург : Питер, 2012. 240 с.
17. Gergen K. Realities and relationships. Soundings in social construction. Harvard University Press, 1994. 356 p.